

Snježana Kordić

Kozmopolit o jeziku

93

Općepoznato je da je Predrag Matvejević pisac svjetskog kalibra. Manje se govori o tome da je on i sveučilišni profesor i prvorazredan znanstvenik gledano u svjetskim mjerilima.

Kao takav je imao potrebu da pojasni i situaciju s našim jezikom. Mogli smo primijetiti da je u svojim nastupima na televiziji nastojao osvrnuti se i na tu temu, pokušavao je u razgovor ubaciti svoj komentar aktualnih dilema oko jezika. To se događalo u emisijama koje su bile na drugu temu, i zato nije bilo moguće govoriti više o jeziku. Njegove izjave ostale su zato fragmentirane u malim porcijama.

Prilika da se punih sat vremena govori samo o jeziku pružila se ipak u jednoj emisiji na radiju koja nije bila emitirana u Hrvatskoj. Ja sam je za vrijeme emitiranja uhvatila na internetu i snimila. Emisija poslije emitiranja nije stavljena na internet i ne može se naknadno slušati. Lako je moguće da ju nitko u Hrvatskoj nije čuo. Zato sam pomislila da bi bilo zanimljivo i od koristi da ju transkribiram i predočim ovdje.

Emisija se zove »Sporovi u kulturi«, emitirana je uživo 27. 8. 2010. od 10 do 11 sati na drugom programu Radio Beograda. Matvejević je telefonom bio uključen u emisiju, dok je drugi gost emisije, poznati lingvist Ranko Bugarski, bio u samom studiju. Voditeljica je bila Meliha Pravdić.

Ovdje ću iznositi riječi Predraga Matvejevića i izostavit ću drugog gosta, koji se ionako potpuno slagao sa sugovornikom iz Zagreba, a ispostavilo se i da su dobri prijatelji još iz studentskih dana.

Na samom početku Matvejević kaže da govore istim jezikom i naglašava potrebu da se depolitizira jezik.

Protiv politiziranosti jezika

Ono što odavno znamo i što je viđeno i drugdje u svijetu: jedna velika opasnost da jedan državni ili politički jezik ovlada jezikom, vidjeli smo mnogo takvih primjera. Uz pomoć institucija, uz pomoć nekakvih akademskih titula, jednog broja ljudi koji nikad nisu u svijetu izišli pred svijet, koji nisu objavili knjige na stranim jezicima.

Ta veza politike i jezika, potčinjavanje jezičnog mišljenja, jezičnog diskursa političkom diskursu. To uvijek završava loše, to nije samo naš slučaj.

Najveći pjesnik hrvatski 19.–og stoljeća je Mažuranić, pjeva »hljeba, hljeba, gospodaru, ne vidjesmo davno hljeba«. Treba li hljeb proglasiti srbizmom i izbaciti ga — ako ga je upotrijebio najveći pjesnik? Hoćemo li Krležinu knjigu »Hiljadu i jedna noć« izbaciti, prevesti je s »Tisuću i jedna noć«? To su te stvari koje su praktički, može se reći, skandalozne.

Ja samo znao pred sobom pitat se, recimo gledajući francuski rječnik. Bilježi: Voltaire je rekao — to znači riječ je ušla jer je riječ upotrijebio Voltaire, znači ima svoje mjesto u francuskom jezikom.

94

Status jezika na sveučilištima u inozemstvu

(Kad je imenovan za sveučilišnog profesora u Rimu i uredio da dvije osobe drže lektorat, jedna iz Hrvatske, druga iz Srbije, kaže:)

Uspio sam suzbiti te gadne polemike jer studenti su čuli jedni jednoga, drugi drugoga, jedni jednoga i drugoga, i vidjeli su kolika je u stvari ta bliskost i kako je apsurdno praviti više jezika od te jezične mase s kojom smo suočeni. Tu bih htio reći nekoliko stvari koje su moja zapažanja iz svijeta. Mi smo izgubili zadnjih godina na desetak katedri ovaj naš jezik. Prvo, teško je za jednoga stranog profesora da postane redovni profesor i da preuzme katedru hrvatskog ili srpskog jezika i bosanskog ili crnogorskog.

A druga stvar je teško što gledajući svoju karijeru, vidim, prvo su ga zvali varijanta, pa onaj isti koji ga je zvao varijanta kasnije govori o standardu pa o dijasistemu, a razlike uvijek ostaju iste unatoč tim nazivima. To je stvorilo otpore na raznim katedrama. U Italiji je barem pet katedri zatvorilo taj naš jezik. Ionako nikad nismo bili dovoljno studirani, i dogodio se taj fenomen. To je jedna stvar za koju su sigurno krivi neki ljudi.

O međusobnoj razumljivosti

Da, naravno da stanovite razlike postoje, ali praviti od toga dva posve različita jezika, to mi se čini smiješnim. A smiješna je karijera nekih kolega, neću da ih imenujem, baš onaj na koga prvo mislim je umro, i koji su bili zastupnici varijanata, radili za Krležinu Enciklopediju tekst o jeziku koji je govorio o tome

kako je to jedan zajednički jezik, i onda odjednom napuste to i napadaju one koji misle ono što su oni prije mislili. To ostavlja neugodan trag u toj kroatoserbistici ili serbokroatistici, i to je tako.

Najmanje o čemu se vodi računa to je stupanj sporazumijevanja i stupanj razumljivosti kad se govori o tim razlikama. Sjetio sam se one anegdote grozne priče, stavljani su titlovi na film pa se smijao svijet kad su čitali titlove. Čuju riječ i vide titlove. Rekli su da je netko kupio taj film u Beogradu da prikazuju kao komični film upravo zbog toga.

Toliko tih je bilo neugodnih prilika. Recimo, nedavno u jednoj međunarodnoj instituciji govori srpski predstavnik, govori hrvatski predstavnik. Unatoč svim traženjima, neka postoji naravno, neka se prevodi na hrvatsku varijantu, na srpsku varijantu, ali kad je govorio srpski predstavnik, hrvatski nije imao slušalice, a kad je govorio hrvatski predstavnik, srpski nije imao slušalice. Pa su stranci koji su čuli njihove prijašnje polemike rekli »Pa kako to, skidate slušalice?«

— *Matvejeviću, kažete, kad govorimo o razumljivosti između dva govornika...* (ovdje Matvejević prekida voditeljicu pitanjem:)

— Jel' Vi mene razumijete dobro? Meni se čini — da.

— *Pa vidite da razgovaramo bez ikakvoga problema. Kako se utvrđuje taj postotak ili procenat međusobne razumljivosti i kako se utvrđuje da pripadnici nekoliko nacija govore različitim jezicima, pa se onda kaže »ipak oni govore tim jezikom, a oni govore ovim jezikom«, i onda je to validno za lingvistiku, a posle i za dalje?*

— Razumljivost se ustanovljuje u praksi.

Jedna svijest o tome koliko je to jedan jezik na nivou sporazumijevanja i na nivou razumljivosti. Nivo razumljivosti ide do devedeset i ne znam, zavisi od kulture, onaj tko je završio veliku maturu razumije praktički sve. Onaj tko je polupismen taj »ne razume, šta ti to znači«.

Znam da je bilo, kao što u Hrvatskoj ima ovih aberacija o kojima sam govorio, bilo je u Srbiji ako kažeš »na hrvatskom je to«, ah, kao da si ustaša. I te stvari treba odbaciti. Nije to tako. Nekad neku riječ koju ne zna jer je nedovoljno obučen ili naučen, pa kaže »Šta ti je to? Kakva ti je to ustaška reč?« I to je sigurno bio na neki način jedan negativan poticaj za drugu stranu.

Mislim da ne treba biti skandalizirano ako u normalnoj upotrebi se kaže »Krležine Balade napisane na hrvatskom kajkavskom jeziku«. Nikad me nije smetalo, toliko puta bio sam svaki tjedan u Beogradu u vrijeme Jugoslavije. A bilo je ljudi koje je smetalo pa kažu »na srpskom Vam je to tako«, »na hrvatskom Vam je to tako« — mislim da toga se treba osloboditi.

O dva različita hrvatska jezikoslovca

Ako bi se išlo za tim što predlaže, moram mu reći ime, profesor Babić — nikad ga nisam cijenio i nikad ga neću cijeniti, trebalo bi da hrvatski jezik za-

stupa netko tko ima pred svijetom jedan autoritet i knjige, djela, radove uvažene u svijetu. To je čovjek kojemu je strast samo da dijeli. A zamislite Vi kako izgleda takva karijera, i nije samo njegova: kad je bio Novosadski dogovor, bilo je onih koji su išli najdalje, koji su tražili da se najprije ujednače sve ove nominacije, terminologije. Taj je tražio, ima tekst njegov koji citiraju njegovi prijatelji. Kako je to znanstveno ako ide sasvim suprotnim pravcem od onoga što je proklamirao sam za sebe?

Pokojni Petar Skok, jedna velika figura, mogu se Hrvati podičiti takvim njegovim etimološkim rječnikom. Petar Skok je stvarno znao sve to bolje od drugih, a gotovo da nema riječi gdje ne citira »Vuk to kaže ovako, Vuk i Daničić to kažu ovako«. Pokazuje dubinu jedne riječi i način na koji je ona primljena. Umjesto da te tradicije hrvatske filologije koristimo, koristimo radove nekoga provincijalnog profesora koji ne znači ništa u slavističkim krugovima svijeta.

Navodno jezično nametanje

Kakva god bila administracija u bivšoj Jugoslaviji, može se reći da je poštovala varijantu, da su zakoni izlazili na hrvatskoj varijanti, na srpskoj varijanti jedan do drugoga, bosanski je na neki način imao obilježja i jedne i druge varijante.

Srbi su brojniji, dva i po puta ih je više nego Hrvata. Postoji ta snaga stvari, to jest frekvencija upotrebe. I ta frekvencija upotrebe je jedna stvar koja je sigurno utjecala, i preko Beograda dolazila u Zagreb. O tome se može govoriti znanstveno, o tome se može govoriti sa stanovitim razumijevanjem, a ne »vidi, oni nama nameću«. Ma tko ti nameće jezik? Nisam nikad doživio da mi netko kaže »moraš upotrebiti ovu reč«, a objavio sam u Beogradu ne znam koliko i knjiga i tekstova.

Prepravljanje prošlosti

Jedan pozitivni kozmopolitizam, koji se nalazi uzmite u Hrvatskoj, u koju su došli ljudi sa strane kao što je August Šenoa, kao što je Ljudevit Gaj, kao što je Strossmayer koji osniva u Zagrebu Jugoslavensku akademiju, a u Srbiji je tada Srpska, u Sloveniji je Slovenska, dakle ide tako daleko. Osim toga, tko hoće ozbiljno da se bavi poviješću, mora priznati, Srbi su imali svoju državu i mučili su se intelektualci sa svojom državom. Jugoslavensku ideju su smislili Hrvati, napravili su je, neću reći sad, hrvatski nacionalisti da to kažem. Sve to su povijesne činjenice. Hrvati su tražili taj jezik zajednički. Cijela jedna povijest se tu prekriva, mijenja se.

Reći ću još jedan primjer. Od mene kao nekog tko je došao nanovo u tu problematiku jer sam 1994. došao iz Pariza u Rim i preuzeo tu katedru. Recimo, Antun Branko Šimić, za mene jedan od najvećih hrvatskih pjesnika 20.-og stoljeća. Ne zato što je iz moga kraja jer sam se ja rodio u Hercegovini, on je iz Gruda. Antun Branko Šimić ostavio nam je svoje djelo na ekavici, kao što je pisao mnoge stvari Krleža, Krleža je napisao »Izlet u Rusiju«, Tin Ujević je napisao dosta toga na ekavskom. Antun Branko Šimić ima jednu rečenicu koju neće nitko od ovih sadašnjih, mojih nekadašnjih hercegovačkih prijatelja neće da je ponovi, kaže doslovce: »I ovako je teško biti pjesnikom i piscem maloga naroda, a što bi tek bilo od nas da nismo se opredijelili za zajedničku formu koju je predložio Vuk Karadžić.«

Znate, onda reći kao da je Vuk nešto napravio kao neki velikosrbin, to je jedna takva povijesna laž. Vuk je imao teške odnose sa knjazom, dakle s administracijom, s državom srpskom, imao je teške odnose s pravoslavnom crkvom koja je htjela taj crkvenoslavjanski da nametne. Vuk je jedan čovjek koji je računao na pomoć od Hrvata, i ta pomoć mu je pomogla da svoju reformu na neki način, eto, tako sprovede.

Ja se sjećam istupa jednog kolege kojeg veoma cijenim, Radoslava Katičića, koji je na 200-godišnjici Vuka, bili smo zajedno, na Sorbonni je tada profesor Katičić rekao »Da su ustaše još godinama pokušavale rascijepiti svojim inovacijama taj jezik, ne bi napravili dva jezika«. A kasnije je možda i on negdje pod pritiskom nekih ljudi koji nemaju nikakav svjetski renome slavista, koji su mali, sitni, provincijski profesori, zadojeni nacionalizmom iz prošlih stoljeća i koji ne čine čast hrvatskoj filologiji... (ovdje voditeljica prekida Matvejevića pitanjem:)

— *Govorite o mogućem pritisku koji je možda u jednom broju izvršen na lingviste, i u Hrvatskoj i u Srbiji i u drugim područjima prethodnog zajedničkog lingvističkog prostora. Ali zašto su lingvisti pristali da obavljaju poslove političkih elita?*

— Znate, nisu samo lingvisti. To su bili i književni krugovi koji su pristali na jedan drukčiji tip, recimo, govora. Vidjeli smo jednu krizu literature, veliku krizu hrvatske i srpske literature. Mislim da je plaćen veliki danak, i plaćen je danak u filologiji tih takvih lingvista što smo izgubili tolike katedre.

U nazivu katedre »standardni« jezik

Ne mogu zamisliti netko da osnuje katedru za standardni francuski jezik, bilo bi smiješno, ne znam prije svega kako bi se to reklo na francuskom, »standardni francuski jezik«. To se samo po sebi razumije da se jezik standardizira.

Kako gledati na jezik

Važno je da se unese jedan normalan diskusioni diskurs u naše priče o jeziku.

Neki primjeri koji su poznati u svijetu, gdje postoje stanovite varijantske razlike između njemačkoga u Austriji i njemačkoga u Njemačkoj, da ne govorimo o dijalektalnim razlikama, o jeziku koji se govori u Münchenu i o jeziku koji se govori u Hannoveru. Zatim francuski u Kanadi, francuski u Francuskoj. Belgijanca razumije svatko od nas, ja sam nekoliko godina predavao u Parizu pa sam išao u Belgiju predavati. Uvijek sam razlikovao to, sve su to razlike koje prirodno postoje iz slobode jezika. Ali ne tako da bi se moralo mijenjati stavove stubokom, pred javnošću, rušiti ugled pristupa jeziku, rušiti nešto možda time u samome jeziku.

Uvjeti u kojima se razvijao jezik u Hrvata i u Srba su bili takvi da je dosta moralo dolaziti do stanovitih razlika, i te razlike se mogu priznati a da se pritom ne govori o dva jezika, o tri, četiri jezika. Na Sorbonni danas kažu bosansko-hrvatsko-srpski, sad će se sigurno dodati tome crnogorski. Kako ćete vi u takvu jednu priču stavljati ovo? A opet s druge strane, crnogorski ima svoje neke osobine, ali dvije, tri izgovorne osobine ne prave drugi jezik. Ta jedna devastacija nas toliko provincijalizira i baca.

Te muke s jezikom mogle su se, kao i razlike prave, drukčije objasniti. I uzeti u obzir mišljenja najvećih ljudi, najvećih ljudi od pera. Krležino mišljenje koje je izišlo u 5. ili 6. izdanju mojih Razgovora s Krležom, gdje je Krleža molio da dam javnosti tu rečenicu njegovu »hrvatski i srpski su jedan jezik koji Hrvati zovu hrvatski, Srbi srpski«. Naravno da je tako.¹

1 Transkribirani govor Predraga Matvejevića objavljuje se uz njegovu suglasnost.